

“เขียนตระกูล” ประวัติศาสตร์ชุมชนกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น
กรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด
"Kien Trakool" Community History and Bangkok Local Museum
Bang Phlat

ภูมิ ภูติมหาตมะ
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
Poom Putimahtama
Local History Section, Faculty of Archaeology, Silpakorn University
E-mail: poomputi@hotmail.com

นฤพร พานิชการ
อาสาสมัครพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด
Narupron Parnichkarn
Volunteer, Bangkok Local Museum, Bang Phlat District
E-mail: youngman_n@hotmail.com

วันรับบทความ: 8 ตุลาคม 2566 (Received October 8, 2023)
วันแก้ไขบทความ: 10 พฤศจิกายน 2566 (Revised November 10, 2023)
วันตอบรับบทความ: 26 มกราคม 2567 (Accepted January 26, 2023)

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาสำรวจบทบาทและความสัมพันธ์ของกลุ่มตระกูลในย่านคลองบางจาก เขตบางพลัด เพื่อหาความเป็นไปได้ที่จะใช้เป็นข้อมูลในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด กับผู้คนในพื้นที่ชุมชนรอบ ๆ พิพิธภัณฑ์ที่ยังขาดหายไป โดยเริ่มต้นค้นคว้าจากหนังสือ “เขียนตระกูล บุญบงการ-ดาระสวีสดี จางวางสิน-นางเขย บุญบงการ” ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ในหมู่ลูกหลานของตระกูลเมื่อ พ.ศ. 2557

ควบคู่ไปกับปฏิบัติการด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นด้วยวิธีการสำรวจพื้นที่สัมภาษณ์คนในชุมชน ผู้ที่เกี่ยวข้อง และศึกษาจากเอกสารอนุสรณ์ผู้วยชนม์เพิ่มเติมเพื่อเก็บข้อมูลของประวัติชีวิตครอบครัวและระบบเครือญาติในย่านคลองบางจากที่สะท้อนถึงภาพประวัติศาสตร์ชุมชนในด้านสังคมและวัฒนธรรมสำหรับนำมาใช้สนับสนุนงานพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด พร้อมทั้งหาแนวทางเชื่อมโยงให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในด้านต่าง ๆ กับพิพิธภัณฑ์จากชุดข้อมูลความรู้ดังกล่าว รวมถึงทักษะเพิ่มเติมต่อทิศทางและแนวโน้มของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแห่งนี้

ผลของการศึกษาพบว่า มีตระกูลสำคัญที่มีบทบาทหลายตระกูลในย่านคลองบางจาก ตระกูลต่าง ๆ แต่ละกลุ่มนั้นต่างมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างแนบแน่น โดยมีความสัมพันธ์ทางครอบครัวและเครือญาติทั้งจากทางสายโลหิต การแต่งงาน และมีความสัมพันธ์ร่วมกันในด้านอื่น ๆ ภายในชุมชน เช่น การเป็นนักเรียนและศิษย์เก่าโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์หรือโรงเรียนวัดราชาธิวาส การมีศาสนสถานประกอบพิธีในเทศกาลงานประเพณีร่วมกันอย่างวัดเปาโรหิตย์และวัดกนิษนาถรวิหาร รวมถึงการดำเนินวิถีชีวิตชาวสวนในคลองสายเดียวกัน ข้อมูลของกลุ่มตระกูลเหล่านี้จะสามารถใช้เป็นข้อมูลที่ใช้ศึกษาเพื่อเพิ่มพูนความรู้ทางวิชาการได้ต่อไป ที่สำคัญจะเป็นข้อมูลที่นำมาช่วยสนับสนุนการจัดการวางแผนพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด เพื่อส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยกลุ่มผู้คนใกล้ชิดที่อยู่รอบ ๆ พิพิธภัณฑ์ ซึ่งมีรากเหง้าเป็นฐานทุนทางวัฒนธรรมช่วยยึดโยงพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นให้เติบโตต่อไปอีกก้าว

คำสำคัญ : เขตบางพลัด, พิพิธภัณฑ์กรุงเทพมหานคร, พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น, ประวัติศาสตร์ครอบครัว, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

Abstract

This article aims to study the role and relationship of family groups in Klong Bang Chak, Bang Phlat district. The goal is to find possible information which can be used to link the relationships between Bangkok Local Museum Phra Nakhon District and people in its surrounding areas. The study begins by gathering information from the book "Kien Trakool Boonbongkan - Darasawasdee Jangwangsin - Nang Chei Boonbongkan," published in 2014, within the family descendants, coupled with field research using survey methods, interviews with community members, and additional archive documents to gather information on family history and kinship systems in the Klong Bang Chak area. This information reflects the community's historical and cultural aspects, contributing to supporting the local museum in Bangkok, Bang Phlat district, and finding ways to involve the community in various museum activities based on the knowledge and perspectives related to this local museum.

Through extensive study, it has indicated that many prominent families have played an important role in Klong Bang Chak area. Many families are very tight and have worked closely and actively in the area. Some of the relationships are based on marriages between families and through work aspects. They are reciprocally connected. The relationship was formed by various work aspects in the community, alumni of Wat Pao Ro Hit or Rachathiwat school or the participation of religious ceremonies. The information which has been gathered from various families

can be used to enhance our knowledge academically in the future. Access to information can be utilized to effectively exhibit the museum and to promote more involvement of its people in the surrounding area which is the basic cultural foundation to maximize growth in the neighborhood.

Keywords : Bang Phlat district / Bangkok Museum / Local Museum / Family History / Local History

บทนำ

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครเริ่มได้รับการจัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2546 โดยมีสำนักวัฒนธรรม กีฬา และการท่องเที่ยว กรุงเทพมหานคร เป็นหน่วยงานรับผิดชอบ (บุญช่วย โกษะ และคณะ, 2553: 10) และต่อมาใน พ.ศ. 2548 ได้โอนภารกิจในการบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นให้สำนักงานเขตที่มีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นตั้งอยู่ในท้องที่ปกครองเป็นผู้รับผิดชอบบริหารจัดการ ที่ผ่านมาการบริหารจัดการโครงสร้างและแผนงานถูกกำหนดจากหน่วยงานรัฐเป็นหลักในลักษณะจากผู้มีอำนาจระดับบนสู่ระดับล่าง แม้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครหลายแห่งพยายามส่งเสริมหลักการการมีส่วนร่วมกับชุมชนและผู้คนในท้องถิ่น แต่ในทางปฏิบัติประชาชนในท้องถิ่นยังไม่ตระหนักถึงความเป็นเจ้าของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ (กขพรรณ ปิ่นบุบผา, 2560: 12-14) สภาพการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการเรียนรู้ของพิพิธภัณฑ์มีค่อนข้างน้อย ทำให้การจัดการเรียนรู้ของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครขาดความน่าสนใจ ไม่มีชีวิต ไม่สามารถเชื่อมโยงเรื่องราวไปสู่ชุมชน ไม่สามารถสร้างความผูกพันกับชุมชนที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ทั้งนี้ การศึกษาข้อมูลเฉพาะของพื้นที่และผู้คนในท้องถิ่นที่มีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น กรุงเทพมหานครตั้งอยู่ น่าจะมีส่วนช่วยสนับสนุนให้เกิดการมีส่วนร่วมของ

ชุมชนในการจัดการเรียนรู้ เพื่อให้ได้แนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมและสอดคล้องกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแต่ละแห่ง (อลงกรณ์ จุฑาเกตุ, 2556: 101-102)

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด เป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีเนื้อหาที่แสดงเรื่องราวของท้องถิ่นในเขตบางพลัด เปิดอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2561 ในพื้นที่อาคารโบราณของโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ แบ่งการจัดแสดงภายในอาคารเป็นสองชั้น ชั้นล่างจัดแสดงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเขตบางพลัดวัดสำคัญและมรดกวัฒนธรรมสำคัญโดยกรุงเทพมหานคร เป็นผู้สนับสนุนงบประมาณและการจัดทำนิตรรศการ ส่วนชั้นบนเป็นพิพิธภัณฑ์เจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์) บุคคลสำคัญผู้บูรณปฏิสังขรณ์วัดเปาโรหิตย์และโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ โดยได้รับงบประมาณจากทายาทตระกูลเปาโรหิตย์ (ปณิตา สระวาสี, 2561) พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแห่งนี้จึงมีลักษณะเฉพาะในการดำเนินงานโดยหน่วยงานราชการกรุงเทพมหานคร ควบคู่ไปกับทายาทตระกูลเปาโรหิตย์ แม้กระนั้นก็ยังขาดการสนับสนุนให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของความหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

ในบริเวณรอบ ๆ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด และวัดเปาโรหิตย์เคยเป็นย่านสวนดั้งเดิมที่มีคลองบางจากเป็นแหล่งน้ำและเส้นทางสัญจรที่สำคัญเชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยา แม้ตระกูลเปาโรหิตย์มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างและอุปถัมภ์วัดสืบมาจนปัจจุบัน แต่ก็ยังเป็นกลุ่มตระกูลขุนนางที่ไม่ได้อาศัยอยู่กับพื้นที่สวนในย่านนี้มาอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่ยังมีกลุ่มตระกูลชาวบ้านในย่านนี้ เช่น บุญบงการ ทรัพย์ประดิษฐ์ อธิสุข ศรีสมบูรณ์ วิจิตรานุษ และคงศีล ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาพื้นที่สวน พร้อมทั้งทำนุบำรุงวัดและโรงเรียนด้วยเช่นเดียวกัน ที่สำคัญกลุ่มตระกูลเหล่านี้ยังมียุทธศาสตร์ที่อยู่อาศัยในย่านสวนดั้งเดิมแห่งนี้และใช้ชีวิตผ่านการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่มาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน กลุ่มตระกูลชาวบ้านดังกล่าวจึงน่าจะเป็นทั้งแหล่งข้อมูลและเป็นส่วนสำคัญที่จะสนับสนุนให้เกิดการมีส่วนร่วมกันระหว่างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกับคนในชุมชนขึ้นได้

ผู้ศึกษาได้ใช้วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาใช้ในการสำรวจ บทบาทและความสัมพันธ์ของกลุ่มตระกูลในย่านคลองบางจาก การศึกษา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นการพยายามศึกษาเรื่องราวความเป็นมาของผู้คน นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบันโดยศึกษาวิถีชีวิต วัฒนธรรมทุกด้านเพื่อให้เห็นพัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงของชุมชน สังคม หรือท้องถิ่นอย่างเป็นพลวัต ทั้งนี้ สิ่งสำคัญยิ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือวิธีการและการได้มาซึ่ง ข้อมูลจากภายในที่จะทำให้ได้ภาพของผู้คน สังคม ความสัมพันธ์ วิถีชีวิต วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนอย่างเข้าใจ เพราะเท่าที่ผ่านมา ข้อมูลจากภายนอกหรือส่วนกลางหรือจากทางราชการจะไม่ค่อยได้บันทึก และให้ความสำคัญต่อชุมชนหรือท้องถิ่นนัก การเข้าพื้นที่ของท้องถิ่น การเข้าถึง ผู้คนอย่างเข้าถึง จึงจะสามารถเรียนรู้ความเป็นมา พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลง ของท้องถิ่นได้ดี ทั้งนี้ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นการศึกษาที่มีประโยชน์อย่างยิ่ง ต่อการพัฒนาท้องถิ่น และเป็นการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืนด้วย การพัฒนาดังกล่าวเป็นการพัฒนาตามความต้องการจากภายใน มิใช่รัฐราชการ หรือภายนอกคิดและสั่งการโดยมิได้มาจากรากฐานปัญหาข้อมูลและความ ต้องการจากภายใน (สุภาพรณ์ จินตามณีโรจน์, 2551: 123-127, 151) ทั้งนี้ บทความจะแบ่งเนื้อหาออกเป็น 7 ส่วน ดังนี้ 1) บทนำ 2) ที่มาและสถานะ ของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร 3) พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด 4) คลองบางจาก: ชุมชนรอบพิพิธภัณฑ์ 5) เขียนตระกูล: กลุ่ม ตระกูลที่สำคัญในย่านคลองบางจาก 6) ปฏิบัติการประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สำหรับงานพิพิธภัณฑ์ 7) แนวทางสร้างการมีส่วนร่วมกับชุมชน อนึ่ง บทความ ขึ้นนี้ ผู้ศึกษาได้มีการขออนุญาตผู้ให้ข้อมูลเปิดเผยชื่อจริงต่อสาธารณะเพื่อ ประโยชน์ในการศึกษาแล้ว

ที่มาและสถานะของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร

การจัดตั้งศูนย์ส่งเสริมการท่องเที่ยวกรุงเทพมหานคร (ศทท.) เมื่อ พ.ศ. 2540 นับเป็นการจัดตั้งหน่วยงานที่รับผิดชอบดูแลงานด้านวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวของกรุงเทพมหานครที่มีขึ้นโดยเฉพาะเป็นครั้งแรก ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540 ที่มุ่งเน้นในเรื่องการกระจายอำนาจ โดยสนับสนุนให้หน่วยงานภาครัฐส่วนท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทและหน้าที่ ในการส่งเสริมวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว กล่าวได้ว่า การจัดตั้ง ศทท. นับเป็น จุดเริ่มต้นในเชิงโครงสร้างที่ส่งผลต่อเนื่องให้ในเวลาต่อมาเกิดการจัดตั้ง พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครขึ้น ในขณะที่สำนักงานเขตก็เริ่มต้นตัว กิจกรรมของ ศทท. และเครือข่ายได้นำพาให้ผู้ที่สนใจงานด้านวัฒนธรรม ท้องถิ่นได้มาพบปะแลกเปลี่ยนกัน ส่งผลให้มีกลุ่มชาวบ้านเริ่มต้นตัวอยากจะทำ งานด้านวัฒนธรรมอย่างจริงจังขึ้น (ระพีพัฒน์ เกษโกศล, เลขานุการคณะ กรรมการการการท่องเที่ยว สถาผู้แทนราษฎร, 12 กันยายน 2565: สัมภาษณ์)

กรุงเทพมหานครได้วางแผนดำเนินโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2546 ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นสถานที่เก็บรวบรวมวัตถุ สิ่งของที่สะท้อนเรื่องราว ตำนาน ประวัติศาสตร์ การพัฒนา รวมทั้งเป็นแหล่ง สืบทอดภูมิปัญญา และวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่น สำหรับให้คนรุ่นหลัง ได้ศึกษาค้นคว้าและเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในพื้นที่ ควบคู่ไปกับเป้าหมาย ในการเสริมสร้างกรุงเทพมหานครให้เป็นเมืองมหานครแห่งเอเชียที่มีเอกลักษณ์ ทางด้านศิลปวัฒนธรรมที่โดดเด่น พิพิธภัณฑ์เหล่านี้จัดตั้งขึ้นโดยไม่แสวงหา กำไรตามคำจำกัดความของสภาการพิพิธภัณฑ์สถานระหว่างประเทศหรือ ICOM (International Council of Museum) ซึ่งมุ่งให้บริการแก่สังคมและ เพื่อพัฒนาสังคม เปิดโอกาสให้สาธารณชนเข้าใช้บริการโดยไม่มีค่าใช้จ่ายใน การเก็บค่าเข้าชม พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นผู้จัดทำและดำเนินการในการรวบรวม สงวนรักษา สื่อสารเนื้อหา จัดแสดงนิทรรศการเพื่อให้ประชาชนเข้ามาศึกษา ค้นคว้าเรื่องราวของชุมชนในด้านต่าง ๆ แสดงอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ประวัติศาสตร์

ท้องถิ่น ดำเนินการ รวมทั้งเป็นแหล่งสืบทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่น (กษพวรรณ ปิ่นบุบผา, 2560: 4, 6) ต่อมาเมื่อสำนักสวัสดิการสังคม กรุงเทพมหานครมีนโยบายจะจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นกรุงเทพมหานครเพิ่มขึ้นในเขตต่าง ๆ อีกจำนวน 23 เขต (บุญช่วย โกษะ และคณะ, 2553: 10) แม้สามารถจัดหาสถานที่จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานขึ้นมาได้ในแต่ละเขต แต่ก็ไม่ได้มีความพร้อม การดูแลควบคุมคุณภาพเป็นไปอย่างไม่ทั่วถึง ส่งผลให้พิพิธภัณฑสถานบางแห่งเมื่อเปิดแล้ว ไม่นานก็ประสบปัญหาจนต้องถูกทิ้งร้างและปิดตัวลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการโอนงานพิพิธภัณฑสถานกรุงเทพมหานครให้กับสำนักงานเขตแต่ละแห่ง (ระพีพัฒน์ เกษโกศล, 12 กันยายน 2565: สัมภาษณ์) ซึ่งมีฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคมของสำนักงานเขตเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินงาน พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่อาสาสมัครเป็นผู้ดูแลและเป็นผู้บรรยายนำชมเรื่องราวสิ่งของที่จัดแสดงแก่ประชาชน (กษพวรรณ ปิ่นบุบผา, 2560: 4-5)

จากงานศึกษาเรื่องการจัดการพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นกรุงเทพมหานครแสดงให้เห็นว่าแม้การจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นกรุงเทพมหานครถือเป็นภารกิจสำคัญที่ตอบสนองอย่างตื่นตัวในระยะแรกต่อเป้าหมายในการเสริมสร้างกรุงเทพมหานครให้เป็นเมืองมหานครแห่งเอเชียที่มีเอกลักษณ์ทางด้านศิลปวัฒนธรรมที่โดดเด่นก็ตาม แต่ต่อมาการดำเนินงานจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นกรุงเทพมหานครให้เพิ่มจำนวนขึ้นตามเขตต่าง ๆ ในช่วงเกือบสองทศวรรษที่ผ่านมา กลับไม่ประสบผลสำเร็จนัก บางแห่งก็ไม่สามารถเปิดให้บริการได้ตามปกติ หลายแห่งมีข้อจำกัดในด้านงบประมาณสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง รวมถึงบุคลากรอาสาสมัครพิพิธภัณฑสถานก็มีสถานภาพเป็นเพียงลูกจ้างรายวัน ไม่มีความมั่นคงในอาชีพแต่อย่างใด (กษพวรรณ ปิ่นบุบผา, 2560: 4-5) หากพิจารณาปัญหาที่เกิดขึ้นข้างต้น เห็นได้ว่าปัญหาต่าง ๆ ล้วนเกิดมาจากการบริหารจัดการของภาครัฐที่รวบอำนาจตั้งแต่การกำหนดเงื่อนไขการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานอยู่เพียงฝ่ายเดียว ในขณะที่ชุมชนในท้องถิ่นแทบไม่ได้มี

ส่วนร่วมกับพิพิธภัณฑ์แต่อย่างใด ยิ่งกว่านั้น เจตนารมณ์เบื้องต้นของ กรุงเทพมหานครที่จะให้มีคณะกรรมการอำนวยการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อสรรหาผู้ที่สนใจเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในการให้คำปรึกษา แนะนำ วางแผนการบริหารจัดการ พัฒนาส่งเสริม สนับสนุนสรรหางบประมาณ ประสานงานแลกเปลี่ยน สร้างความร่วมมือ การเผยแพร่วัฒนธรรม และการจัดกิจกรรมต่าง ๆ นั้น ล้วนไม่เคยถูกหยิบยก ขึ้นมาปฏิบัติอย่างจริงจัง จากปัญหาดังกล่าวนี้นักอาศัยความพยายามของ คนทำพิพิธภัณฑ์คอยประสานชักนำให้ชุมชนที่อาศัยอยู่รอบ ๆ พิพิธภัณฑ์ โดยเฉพาะคนในกลุ่มตระกูลต่าง ๆ ของท้องถิ่นเข้ามาใกล้ชิด รับรู้เรื่องราว การดำเนินงานต่าง ๆ ของพิพิธภัณฑ์ และเริ่มเห็นและเข้าใจถึงประโยชน์ของ พิพิธภัณฑ์ในมุมที่กว้างออกไปมากกว่าห้องสี่เหลี่ยมแคบ ๆ ก็น่าจะเป็นอีก ทางเลือกหนึ่งที่จะนำพาให้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกลับมามีชีวิตอยู่รอดและกลายเป็นอีกหนึ่งพื้นที่แห่งโอกาสที่แวดล้อมไปด้วยชุมชนคนอาสาที่มองเห็น ประโยชน์และคุณค่าของพิพิธภัณฑ์

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด

การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครในระยะแรกมักอาศัย ที่ตั้งในพื้นที่วัด โรงเรียน หรืออาคารเก่าของเอกชนเป็นปัจจัยพื้นฐานในการ เริ่มต้น โดยยังไม่ได้มีงบประมาณสนับสนุนที่ชัดเจน ความเป็นมาของพิพิธภัณฑ์ ท้องถิ่นเขตบางพลัดเองก็ไม่ได้มีลักษณะที่แตกต่างไปจากเขตอื่น ๆ กล่าวคือ เมื่อ พ.ศ. 2557 คณะทำงานจากฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคมของ สำนักงานเขตบางพลัดนำโดย พิมพร ศิริศักดิ์ หัวหน้าฝ่ายพัฒนาชุมชนและ สวัสดิการสังคม สำนักงานเขตบางพลัดขณะนั้น ได้เข้าไปสำรวจอาคารโรงเรียน ทานน้อย เปาโรหิตย์ ซึ่งเป็นอาคารโบราณสองชั้นสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2475 (นวลศิริ เปาโรหิตย์. 2560: 144) เดิมผู้สร้างอาคารโรงเรียนทานน้อยหลังนี้ คือ เจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์) เนื่องจากต้องการให้มีสถานศึกษา

อยู่คู่กับวัดเปาโรหิตย์ ซึ่งเป็นวัดสำคัญประจำตระกูลท่าน อาคารโรงเรียนท่านน้อยใช้เป็นสถานที่หลักให้ลูกหลานในบริเวณรอบคลองบางจากได้มาฝึกฝนอ่านเขียนเรียนหนังสือจนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่สี่ ในเวลาต่อมาโรงเรียนสร้างตึกเรียนขึ้นมาใหม่แทนอาคารโรงเรียนท่านน้อยเพื่อรองรับจำนวนนักเรียนที่เพิ่มขึ้น อาคารโรงเรียนท่านน้อยจึงถูกปรับให้ใช้เป็นสถานที่เรียนเฉพาะวิชานาฏศิลป์และดนตรีไทย ปัจจุบันอาคารหลังนี้ตั้งอยู่ภายในโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ สังกัดกรุงเทพมหานคร โดยสำนักงานเขตได้รับมอบอาคารหลังนี้จากมูลนิธิท่านน้อย เปาโรหิตย์และเจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์) มาอยู่ก่อนหน้านี้หลายปีแล้วเพื่อจัดตั้งพิพิธภัณฑท์ท้องถิ่นขึ้น แต่ก็ยังไม่สามารถจัดตั้งขึ้นได้สำเร็จ (พิมพ์ร ศิริศักดิ์, 19 กันยายน 2565: สัมภาษณ์)

ผลจากการสำรวจอาคารข้างต้นเมื่อ พ.ศ.2557 คณะทำงานพบว่าอาคารมีสภาพทรุดโทรมมาก แต่ยังมีโครงสร้างที่สมบูรณ์และพอที่จะดำเนินการซ่อมแซมให้กลับมาใช้งานเป็นอาคารพิพิธภัณฑท์ได้ ในขณะเดียวกัน ได้ประเมินงบประมาณที่จำเป็นต้องใช้ปรับปรุงอาคารเป็นพิพิธภัณฑท์ในเบื้องต้นประมาณสองล้านกว่าบาท โดยไม่สามารถหาการสนับสนุนได้จากหน่วยงานรัฐ ซึ่งมีเพียงงบประมาณสนับสนุนการบริหารจัดการพิพิธภัณฑท์ท้องถิ่น กรุงเทพมหานครจำนวนเงินปีละห้าหมื่นบาทเท่านั้น พิมพ์รจึงตัดสินใจเข้าพบ ดร.นวลศิริ เปาโรหิตย์ ซึ่งเป็นทายาทของตระกูลเปาโรหิตย์ โดยมีศักดิ์เป็นหลานปู่ของเจ้าพระยามุขมนตรี เพื่อแจ้งปัญหาให้ทราบและขอการสนับสนุนท้ายที่สุด ดร.นวลศิริ ก็ได้ตกลงให้ความช่วยเหลือสนับสนุนงบประมาณปรับปรุงอาคารทั้งหมดเพื่อให้จัดตั้งพิพิธภัณฑท์ขึ้นจนสำเร็จ (พิมพ์ร ศิริศักดิ์, 19 กันยายน 2565: สัมภาษณ์)

งานปรับปรุงอาคารโรงเรียนท่านน้อยดำเนินไปทั้งการเปลี่ยนชุดกระเบื้องหลังคา ปรับปรุงพื้นที่ห้องจัดแสดงชั้นล่างที่มีสภาพน้ำท่วมขังมานานตั้งแต่ พ.ศ. 2554 ขัดและซ่อมแซมพื้นไม้ทั้งหมดบนห้องจัดแสดงชั้นบนและทาสีตัวอาคารใหม่โดยใช้เฉดสีแบบดั้งเดิม โดยมี ดร.นวลศิริ ติดตาม

สนับสนุนการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด อย่างใกล้ชิด มาโดยตลอด และมีความประสงค์ที่จะจัดทำพิพิธภัณฑ์เจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์) ในส่วนชั้นบนของอาคารโรงเรียนท่านน้อยด้วยทุนทรัพย์ส่วนตัว จึงได้ว่าจ้างบริษัทเอกชนมาออกแบบพิพิธภัณฑ์เจ้าพระยามุขมนตรี ปรากฏวัตถุสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของเจ้าพระยามุขมนตรี นำมาทำให้พิพิธภัณฑ์จัดแสดง พร้อมทั้งได้รวบรวมข้อมูลชีวประวัติของเจ้าพระยามุขมนตรี ซึ่งส่วนหนึ่งได้นำมาใช้ถ่ายทอดในพิพิธภัณฑ์ เน้นให้ความสำคัญกับเนื้อหา ของชีวิตการรับราชการของท่านในช่วงรัชกาลที่ 5-7 ภายในห้องจัดแสดงมี จุดเด่นคือ หุ่นขี้ผึ้งรูปจำลองเจ้าพระยามุขมนตรี พร้อมทั้งมีการนำเอาระบบ เทคโนโลยีมาใช้ในการจัดแสดง เช่น เอกสารจดหมายเหตุแบบระบบจอสัมผัส ภาพยนตร์อนิเมชันเล่าประวัติของเจ้าพระยามุขมนตรี และระบบเมจิกเทเลวิชั่น แสดงเรื่องราวพิธีกรรมตรียัมปวาย ในขณะเดียวกัน สำนักงานเขตบางพลัด ได้ใช้อาคารพิพิธภัณฑ์ชั้นล่างจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด นำเสนอเรื่องราววิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในท้องถิ่นบางพลัด ทั้งวิถีชีวิตของชาวสวน ศาสนสถานที่สำคัญ สถานที่สำคัญ บุคคลสำคัญ มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม อาชีพที่สำคัญ เช่น การทำปูนกินหมาก และ โรงกลั่นสุรา ทั้งนี้พิพิธภัณฑ์ทั้งสองส่วนเปิดให้ชมอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 27 มีนาคม 2561 ลักษณะเด่นของพิพิธภัณฑ์แห่งนี้คือการร่วมมือกันระหว่าง สำนักงานเขตบางพลัดกับมูลนิธิท่านน้อย เปาโรหิตย์และเจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์) มาอย่างต่อเนื่อง

ด้วยพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด ตั้งอยู่ใน สถานศึกษาอย่างโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ ซึ่งเป็นโรงเรียนในสังกัดกรุงเทพมหานคร ในระดับชั้นอนุบาลและประถมศึกษา เด็กนักเรียนจึงกลายเป็นเป้าหมายหลัก ของกลุ่มผู้เข้ามาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์และพิพิธภัณฑ์ก็ได้ทำหน้าที่เป็น ห้องเรียนสำหรับเด็ก ๆ อย่างเต็มที่ ในขณะที่อาสาสมัครพิพิธภัณฑ์ก็ได้ทำ หน้าที่เป็นครูไปด้วยโดยปริยาย นอกเหนือไปจากกลุ่มเด็กนักเรียนแล้ว พิพิธภัณฑ์

ยังไม่สามารถดึงคนในชุมชนให้เข้ามาเป็นกลุ่มเป้าหมายอีกกลุ่มหนึ่งได้สำเร็จ เนื่องจากคนในชุมชนส่วนใหญ่ยังห่างเหินต่อการรับรู้ในเรื่องพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น หลายคนไม่ทราบว่ามิพิธภัณฑสถานตั้งอยู่ในชุมชนของตนเอง นอกจากนี้ ด้วยลักษณะชุมชนรอบ ๆ พิพิธภัณฑสถานไม่ได้มีรูปแบบเป็นชุมชนที่จัดตั้งตามระเบียบกรุงเทพมหานครว่าด้วยการรวมการชุมชนที่มีโครงสร้างองค์กรชุมชนที่ชัดเจน ดังนั้นฝ่ายชุมชนเองก็ไม่มีตัวแทนอย่างเป็นทางการมาสร้างสัมพันธความร่วมมือกับพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น ด้วยสถานการณ์เช่นนี้การพยายามออกไปสร้างความรู้ความเข้าใจเชิงรุกในเรื่องพิพิธภัณฑสถานให้กับผู้คนในชุมชนโดยคนทำพิพิธภัณฑสถานเองนั้นจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

คลองบางจาก: ชุมชนของพิพิธภัณฑสถาน

ความเป็นชุมชนของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัดที่สัมพันธ์กับพื้นที่ตั้งโดยตรงนั้น ถือว่าคลองบางจากเป็นแกนสำคัญของถิ่นฐานและการดำเนินชีวิตของผู้คนในบริเวณโดยรอบ คลองบางจากเป็นย่านที่เก่าแก่ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ห่างจากพระนครขึ้นมาทางตอนเหนือชื่อคลองบางจากปรากฏในนิราศพระบาท พ.ศ. 2350 ดังมีข้อความว่า

“ถึงคลองขวางบางจากยังตรมจิต ใครช่างคิดซื้อบางไว้กากัน
ว่าซื้อจากแล้วไม่รู้จักกัน พิเคราะห์ครั้นหรือมาพ้องกับคลองบาง
ทั้งจากที่จากคลองเป็นสองข้อ ยังจากกอนั้นก็ขึ้นในคลองขวาง
ไฉ่ว่าจากช่วงมารวบประจบทาง ทั้งจากบางจากไปจระบม”

จากชื่อคลองจึงสันนิษฐานว่าในกลุ่มแถบนี้ในอดีตคงจะมีต้นจากขึ้นอยู่หนาแน่น บริเวณปากคลองบางจากเป็นที่ตั้งของ “วัดบางจาก” หรือ วัดภคินีนาถวรวิหาร ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ตั้งแต่สมัยปลายกรุงศรีอยุธยา และต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 ก็ได้กลายเป็นวัดที่อยู่ในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าประภาวดี (เอื้อง) (สด แดงเอียด, 2561: 13-14, 190) โดยชาวบ้านมักเรียกวัดภคินีนาถวรวิหารนี้ว่า “วัดนอก” ด้วยมีวัดอื่นที่อยู่ถัดเข้าไปตอนใน

ของคลองบางจากซึ่งเรียก “วัดใน” อันได้แก่ วัดเปาโรหิตย์ วัดทอง และวัดสิงห์ (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2562: 11)

ตระกูลเปาโรหิตย์เป็นตระกูลเก่าแก่ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในย่านคลองบางจากนับตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยพระมหาราชครูปุโรหิตาจารย์ (บุญรอด) ซึ่งเป็นต้นตระกูลเปาโรหิตย์ ได้พาครอบครัวมาตั้งนิวาสนสถานอยู่ตำบลบางจาก ผังธนบุรี สันนิษฐานว่าท่านน่าจะเป็นผู้สร้างวัดเปาโรหิตย์ขึ้นใน พ.ศ. 2367 และได้เป็นโยมอุปฐากวัดนี้เรื่อยมา ในระยะแรกชาวบ้านนิยมเรียกวัดนี้ว่า “วัดเกาะ” เนื่องจากเคยมีคลองและคูน้ำล้อมรอบวัด วัด ซึ่งตั้งอยู่ตรงกลางจึงมีลักษณะคล้ายเกาะ ภายหลังทายาทเชื้อสายของท่านได้ยกที่ดินบริเวณบ้านและที่สวนของท่าน ซึ่งติดกับวัดให้เป็นธรณีสถัมภ์สมบัติของวัด และต่อมาเจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์) ทายาทของพระมหาราชครูปุโรหิตาจารย์ได้ตั้งชื่อวัดนี้ว่า “วัดเปาโรหิตย์” เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระมหาราชครูปุโรหิตาจารย์ ผู้ได้ทำนุบำรุงวัดนี้ตั้งแต่เดิมมา (นวลศิริ เปาโรหิตย์, 2560: 13, 140, 142) ในขณะเดียวกันตระกูลเปาโรหิตย์ก็มีบทบาทในการตั้งโรงเรียนภายในวัดขึ้นโดยในระยะแรกก็อาศัยศาลาวัดและต่อมาก็ได้พัฒนาสร้างเป็นอาคารเรียน (โรงเรียนวัดเปาโรหิตย์, 2565: ออนไลน์) ใช้เป็นสถานศึกษาหลักของลูกหลานครอบครัวชาวสวนในย่านคลองบางจาก ทั้งนี้หากย้อนกลับไปในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ถิ่นฐานคลองบางจากเปรียบเสมือนแหล่งพักพิงอันสงบวิเวกของข้าราชการที่หลบหลีกความวุ่นวายมาจากฝั่งพระนคร โดยนอกเหนือไปจากกรณีของพระมหาราชครูปุโรหิตาจารย์ (บุญรอด) แล้ว ยังมีคุณศรี ภรรยาของพระสํารัญราชหฤทัย (อ้าว) ในสมัยรัชกาลที่สาม ที่นำคุณแพ (ต่อมาคือเจ้าจอมมารดาแพ บรรพบุรุษตระกูลเกษมสันต์) บุตรสาวผู้กำพร้าบิดา ลงเรือมาดข้ามฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาจากปากคลองตลาดมายังที่สวนหมากอันเป็นสมบัติของพระยารัตนโกษา (บุญเกิด) ซึ่งเป็นบิดาของคุณศรี (ยงยุทธลักษณ์ เกษมสันต์, ม.ร.ว., 2562: 14)

คลองบางจากทุกวันนี้ไม่ได้ใช้เป็นทางสัญจรอีกต่อไปแล้ว ภาพของเรือที่แจวไปตามคลองอันอุดมสมบูรณ์ สองฝั่งคลองเต็มไปด้วยสวนท้อ ร่องปลูกผลไม้نانาชนิดได้เลือนหายไปพร้อม ๆ กับวิถีชีวิตชาวสวน ปัจจุบันพิพิธภัณฑท์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด เข้าถึงได้จากซอยจรัญจรัญสนิทวงศ์ 62 โดยผู้ที่อยู่อาศัยภายในซอยดังกล่าวและบริเวณรอบวัดเปาโรหิตย์ไม่ได้รวมตัวกันเป็นรูปแบบชุมชนตามระเบียบกรุงเทพมหานคร หากแต่มีกลุ่มคนไทยเชื้อสายจีนกลุ่มหนึ่งรวมตัวกันเป็นชุมชนตามความเชื่อแบบจีนถิ่นจัดตั้ง “ศาลเจ้าวัดเปาโรหิตย์” ขึ้นเมื่อราว 45 ปีที่ผ่านมาในที่ดินเช่าซึ่งเป็นทรัพย์สินของตระกูลติศกุล นับได้ว่าชุมชนศาลเจ้าวัดเปาโรหิตย์เป็นกลุ่มผู้อยู่อาศัยในย่านนี้ที่อยู่ใกล้ชิดกับพิพิธภัณฑท์มากที่สุด หากแต่คนในละแวกนี้เองกลับยังไม่รู้ว่ามีพิพิธภัณฑท์ตั้งอยู่ข้างในโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ (ส่วสดี ฉัตรชัยรุ่งเรือง, 19 กรกฎาคม 2565: สัมภาษณ์)

เขียนตระกูล: กลุ่มตระกูลที่สำคัญในย่านคลองบางจาก

หากมองในภาพกว้าง การเขียนงานประเภทประวัติตระกูลได้ขยายตัวมาจากการเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สามัญชนนับตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โดยงานเขียนส่วนใหญ่เป็นงานเขียนเพื่อที่จะประกาศและแสดงออกถึงความภาคภูมิใจของปัจเจกชนที่ตนเองมีสายเลือดที่สืบทอดคุณสมบัติมาจากบรรพบุรุษที่ทำคุณงามความดี พัฒนาคณะและนำความมั่นคงมาสู่ครอบครัว ตลอดจนเป็นผู้ที่กำหนดการเปลี่ยนแปลงของสังคม สะท้อนให้เห็นความสำนึกในความสำคัญของสายตระกูลตนเองโดยมิได้กล่าวถึงเกียรติยศ แต่เป็นความภูมิใจที่เกิดจากคุณงามความดีของบรรพบุรุษ นอกจากนี้งานเขียนเกี่ยวกับประวัติตระกูลบุคคลต่าง ๆ ที่มีชีวิตอยู่ ได้มุ่งอธิบายถึงชีวิตของผู้เขียนที่ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ ในชีวิตมาอย่างไร ต้องต่อสู้กับอุปสรรคต่าง ๆ และความยากลำบากมาเพียงใดจนสามารถที่จะประสบความสำเร็จในที่สุด ตลอดจนการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ด้วยศักยภาพของตนในฐานะผู้ที่มี

ความสามารถ มีความรู้และความสามารถในการแก้ปัญหาด้วยกำลังของตนเอง (วศิน ปัญญาอุตรตระกูล, 2562: 38)

ประวัติตระกูลมักขยายไปสู่การศึกษาประวัติศาสตร์ครอบครัวและระบบเครือญาติ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์สังคม โดยได้เริ่มต้นขึ้นมานานแล้ว อย่างไรก็ตาม การศึกษาในเรื่องดังกล่าวมักเป็นเรื่องราวของตระกูลผู้นำซึ่งได้แก่ บรรดาขุนนางหรือเจ้าเมืองทั้งหลายที่ได้รับการแต่งตั้งให้ออกไปปกครองหัวเมืองต่าง ๆ นับจากสมัยรัชกาลที่ 4-5 เป็นต้นมา ต่อมาภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองมาแล้ว ประวัติของครอบครัวและเครือญาติของตระกูลผู้นำดังกล่าวก็จะเป็นที่สนใจและนำมาตีพิมพ์ซ้ำในหนังสืออนุสรณ์ ฉาปนกิจศพประจำตระกูลที่เกี่ยวข้องอยู่เสมอ แม้เรื่องประวัติศาสตร์ครอบครัวและระบบเครือญาติของประชาชนนั้นเพิ่งมีการเริ่มพูดถึงกันอย่างจริงจังในทศวรรษ 2540 แต่ก็ยังมีการศึกษากันน้อยและมักเป็นประเด็นหนึ่งที่รวมอยู่กับเรื่องราวทางเศรษฐกิจ การเมือง หรือวัฒนธรรมในระดับชาติมากกว่า (พรชัย นาคสีทอง และคณะ, 2563: 2-3)

นฤพร พานิชการ อาสาสมัครพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด เป็นคนทำพิพิธภัณฑ์แห่งนี้มาตั้งแต่เริ่มต้น นฤพรเป็นคนที่เกิดและเติบโตในย่านบางพลัด จึงมีประสบการณ์และความทรงจำในพื้นที่ เห็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญตามยุคสมัยของย่านบางพลัด และเชื่อว่าการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของตระกูลต่าง ๆ ที่อยู่อาศัยรอบ ๆ พิพิธภัณฑ์จะเป็นสิ่งที่ช่วยให้พิพิธภัณฑ์ที่มีความหมายและเป็นช่องทางหนึ่งที่ช่วยให้เกิดการมีส่วนร่วมกันระหว่างพิพิธภัณฑ์กับชุมชน จุดเริ่มต้นที่ทำให้นฤพรสนใจอยากรู้เรื่องราวของกลุ่มตระกูลที่สำคัญในย่านคลองบางจาก ซึ่งเป็นคลองสำคัญที่ไหลผ่านวัดเปาโรหิตย์นั้นคือ ภาพถ่ายของจางวางสินและนางเซย บุญบงการ ผู้ล่องลับที่อัดใส่กรอบไม้ขนาดใหญ่ติดตั้งไว้คู่กันอยู่ในห้องเล็ก ๆ ข้างห้องสมุดของโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ โดยเบื้องต้นทราบเพียงว่าท่านทั้งสองเคยเป็นเจ้าของสวนในย่านนี้ และเป็นผู้บริจาคเงินจำนวนสองแสนหนึ่งหมื่นบาท

เพื่อสร้างอาคารเรียนของโรงเรียนเทศบาลวัดเปาโรหิตย์เมื่อ พ.ศ. 2511 ความสงสัยในใจของนฤพรที่มีต่อบทบาทของตระกูลบุญบงการได้คลี่คลายลงหลังจากพยายามสืบค้นจนได้พบทายาทของตระกูลคือ นวรัตน์ วิศวะเวทีย หลานสะใภ้ของจางวางสิน ซึ่งยังคงอาศัยอยู่ในบริเวณคลองบางจาก นวรัตน์ ได้แนะนำหนังสือเล่มหนึ่งชื่อว่า “เขียนตระกูล บุญบงการ-ดาระสวัสดิ์ จางวางสิน-นางเซย บุญบงการ” ให้ศึกษาค้นคว้า ทำให้ทราบว่าทายาทของจางวางสินยังมีบทบาทร่วมกันทำนุบำรุงโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์แห่งนี้นมาจนถึงปัจจุบัน โดยร่วมกันตั้งเป็นกองทุนการศึกษาและสวัสดิการนักเรียนโรงเรียนเปาโรหิตย์ โดยให้ชื่อว่า “ทุนสิน-เซย บุญบงการ” (ใจรักษ์ พันธุ์หงส์, 2557: 7-8)

“เขียนตระกูล” เป็นชื่อส่วนต้นของหนังสือ “เขียนตระกูล บุญบงการ-ดาระสวัสดิ์ จางวางสิน-นางเซย บุญบงการ” ซึ่งเป็นหนังสือบันทึกรวบรวมเรื่องเล่าของวงศ์ตระกูลสองสาย ประกอบด้วยตระกูลบุญบงการและตระกูลดาระสวัสดิ์ ตระกูลสำคัญที่เก่าแก่ในย่านคลองบางจากและบางยี่ขัน หนังสือจัดทำขึ้นเพื่อให้ลูกหลานได้จดจำรำลึกถึงรากเหง้าของตระกูล ช่วยให้รู้จักวงศ์าคณาญาติและชาติกำเนิด มีความรักและภูมิใจต่อไปในชาติแผ่นดิน นอกจากนี้ หนังสือเล่มดังกล่าวยังได้รวบรวมบันทึกคำสอนคำอบรมของนางเซยในฐานะแม่ รวมถึงเทคนิคต่าง ๆ ในการดูแลที่อยู่อาศัยของคนโบราณ โดยไม่ได้เป็นหนังสืออนุสรณ์ผู้วายชนม์ หนังสือมีเนื้อหาจำนวน 70 หน้า แบ่งออกเป็น 9 ส่วน อันประกอบด้วย 1) คำนำ 2) ประวัติคุณแม่เซย ดาระสวัสดิ์ 3) ประวัติคุณพ่อ จางวางสิน บุญบงการ 4) ผังตระกูล ดาระสวัสดิ์ 5) ประวัติวัดเปาโรหิตย์กับตระกูล 6) เกร็ดประวัติวัยต้นของแปดพี่น้องบุญบงการ 7) ตำราอาหาร กับข้าวบ้านเรา 8) ชื่อและที่อยู่ของชั้นลูกและชั้นหลาน 9) หน้าว่างสำหรับให้ลูกหลานเขียนประวัติ

เนื้อหาของหนังสือเป็นข้อมูลที่ได้รับการถ่ายทอดจากนางใจรักษ์ พันธุ์หงส์ (เสียชีวิตใน พ.ศ. 2561) บุตรสาวคนสุดท้ายของจางวางสิน อดีตครู

โรงเรียนปทุมคงคา ในระหว่างปี 2553-2555 (เขียนเสร็จขณะอายุ 93 ปี) โดยมีนางวรรัตน์ วิสวเวที ลูกสะใภ้ของนางใจรักษ์ เป็นผู้รวบรวม มีการจัดพิมพ์หนังสือและจัดทำแผ่นซีดีแจกจ่ายญาติและผู้คุ้นเคยใน พ.ศ. 2557 โดยกองทุนเกษม-ศิริมา สุวรรณประสิทธิ์ งานชิ้นนี้นับเป็นงานบันทึกประวัติตระกูลที่ทำให้ภาพความสัมพันธ์ของผู้คนและเครือญาติในสังคมย่านบางพลัดอย่างมีชีวิตชีวา รวมถึงสภาพทั่วไปของเศรษฐกิจ อาชีพ ชีวิตความเป็นอยู่ โดยเฉพาะในบริเวณคลองบางจาก ทั้งนี้ ใจรักษ์ พันธุ์หงส์ ผู้เขียนเป็นบุตรคนสุดท้องของจางวางสินและนางเซย โดยรับหน้าที่ดูแลบิดามารดาในยามชราภาพ จึงมีความใกล้ชิดกับจางวางสินและนางเซย นอกจากนี้ผู้เขียนมีอาชีพเป็นครูจึงคุ้นเคยกับการจดจำและหมั่นบันทึก มีการบันทึกประวัติของบรรพบุรุษและสาแหรกของวงศ์ตระกูลสายบุญบงการและสายดาระสวัสดิ์ ซึ่งเป็นสกุลเดิมของนางเซย บันทึกกล่าวถึงประวัติจางวางสินว่าได้เป็นจางวางมหาดเล็กในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม จนเสด็จในกรมฯ สิ้นพระชนม์ จางวางสินก็ได้ออกจากราชการมาประกอบอาชีพทำสวนทุเรียนในที่ดินปลายคลองบางจากบน

ในส่วนท้ายเล่มผู้เขียนได้ทิ้งหน้าว่างไว้จำนวนสามหน้าเพื่อให้ลูกหลานบันทึกความทรงจำดี ๆ ที่มีต่อบรรพบุรุษ ไว้อ่านกันภายในครอบครัวต่อไป แสดงให้เห็นถึงความคาดหวังของผู้จัดทำที่จะเห็นเรื่องราวของตระกูลยังคงได้รับการบันทึกและถ่ายทอดต่อไปจากรุ่นสู่รุ่น เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้เขียนได้แสดงความคิดเห็นว่าการเขียนประวัติตระกูลนั้นถือเป็นส่วนหนึ่งในการเขียนเรื่องราวของแผ่นดิน สอดคล้องกับแนวคิดที่ว่าประวัติศาสตร์ของครอบครัวและระบบเครือญาติเป็นส่วนสำคัญในความหมายของการสร้างชาติ งานเขียนชิ้นนี้จึงเป็นงานศึกษาที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้คนธรรมดาในท้องถิ่นกรุงเทพฯ ที่แสดงให้เห็นถึงหน้าที่และคุณค่าของพลเมืองด้วย สอดคล้องกับข้อความในคำนำ “เขียนตระกูล” ของนรรัตน์ วิสวเวที ที่ระบุถึงคุณประโยชน์ของการขีดเขียนเรื่องราวและบันทึกไว้ให้ลูกหลานว่า

. . . ไม่ดีหรือหรือที่เรามีญาติผู้ใหญ่ขีดเขียนและบันทึกไว้ให้เรา
นานไปเราก็ยังได้จดจำได้รำลึกถึงรากเหง้าของตระกูล เพราะมนุษย์เป็นสัตว์
สังคม ประกอบด้วยร่างกาย สำนึกและจิตวิญญาณ ถ้าเราได้รู้จักแหวดวงศา
คณาญาติสังคมเราอย่างดี ก็ย่อมมีแต่คุณ เพราะเขียนตระกูลหลาย ๆ ตระกูล
ก็เป็นเหมือนเขียนแผ่นดิน (ใจรักษ์ พันธุ์หงส์, 2557: 1)

“เขียนตระกูล” แสดงให้เห็นถึงมโนทัศน์ของข้าราชการเกษียณซึ่งเป็น
ชนชั้นกลางในสังคมเมืองที่ยังรู้สึกว่าคุณค่าของตนเองมีหน้าที่ต่อครอบครัวและ
แผ่นดิน การเล่าเรื่องในอดีตแฝงไว้ด้วยคำสอนที่ให้คุณค่ากับความขยัน อดทน
หนักเอาเบาสู้ รู้จักทำมาหากิน ควบคู่ไปกับความรักชาติรักแผ่นดินเกิด หวังให้
ลูกหลานรับรู้และมีความภาคภูมิใจในบรรพบุรุษ เรื่องเล่าในลักษณะ “สายเลือด
ย่อมข้นกว่าน้ำ” นี้ได้รับการถ่ายทอดท่ามกลางสภาวะที่สายสัมพันธ์ทางสังคม
แบบเดิมไม่สามารถทำหน้าที่เดิมของมันได้อีกต่อไปในโลกสมัยใหม่ด้วย
เงื่อนไขที่เปลี่ยนไป การแสวงหาประวัติศาสตร์จึงเป็นอีกหนทางหนึ่งที่ช่วย
ตอบคำถามถึงที่มาที่ไปและจุดมุ่งหมายในการดำรงอยู่ของมนุษย์และช่วย
สร้างความหมายของตัวตนในสังคมเมือง ท่ามกลางความรู้สึกแปลกแยกและ
ไม่มีรากเหง้าเป็นของตนเองของกลุ่มชนชั้นกลางในเมือง (ชนิดา ชิตบัณฑิตย์,
2543: 73)

นวรรณ์ วิศวเวท ได้ถ่ายทอดให้นฤพรฟังว่า ใจรักษ์ พันธุ์หงส์ มี
ความผูกพันกับวัดเปาโรหิตย์และโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์มาก เคยเล่าให้ฟังว่า
ตนยังทันเห็นเจ้าพระยามุขมนตรีมาทำบุญที่วัด ท่านเป็นชายที่มีบุคลิกสง่างาม
ใจดีและไม่ถือตัว ชาวบ้านส่วนหนึ่งนิยมชมชอบจึงตามท่านมาทำบุญที่วัดเปาโรหิตย์
ด้วย เวลามาทำบุญเห็นพวกชาวสวนนำกระท้อนติดมามาฝากให้ท่านอยู่เสมอ
นอกจากนั้นนวรรณ์ยังได้แนะนำให้นฤพรได้ไปสนทนากับ นกุล พิงช้า อายุ 76 ปี
ซึ่งเป็นหลานตาของจางวางสิน นกุลได้พาไปดูบ้านไม้สักตระกูลบุญงการ
ซึ่งเป็นบ้านหลังเดิมของบรรพบุรุษและเป็นบ้านเกิดของตนเอง ลักษณะเป็น
บ้านไม้เข้านัยกพื้นมีใต้ถุน บ้านสามารถจุคนได้เป็นร้อยคน จัดงานแต่งงาน

ของสมาชิกในครอบครัวได้ ภายหลังบ้านหลังนี้ได้ปรับเป็นโรงงานน้ำมันมะพร้าว ของครอบครัว และต่อมาก็ปล่อยขายไปให้กับนักธุรกิจโรงงานน้ำมันพืชตราเกสร นอกจากนี้ ที่ดินรอบบริเวณซอยจรูญสุนทรวงศ์ 62 ทางที่จะเข้ามายังพิพิธภัณฑน์ ยังเคยเป็นที่ดินมรดกที่จำวงสินแบ่งให้บุตรสาวสามคน ก่อนที่จะแบ่งขาย ไปให้กับผู้ที่ย้ายเข้ามาอยู่อาศัยกลุ่มใหม่

จากการสืบค้นเรื่องตระกูลในย่านคลองบางจากทำให้ผู้ศึกษาได้พบกับกลุ่มคนรอบ ๆ พิพิธภัณฑน์ที่มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นกลุ่มแรก นอกเหนือไปจากเรื่องของพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าพร้อมพงศ์อิธราช เจ้าของวังบางจาก และบรรพบุรุษของตระกูลเปาโรหิตย์ที่เป็นเจ้าของที่ดินเดิมในบริเวณวัดเปาโรหิตย์ ซึ่งเป็นเรื่องราวของบุคคลเพียงสองชุดที่สัมพันธ์กับคลองบางจากและปรากฏในเนื้อหาการจัดแสดงของพิพิธภัณฑน์ท้องถิ่นแห่งนี้ กล่าวได้ว่า กลุ่มตระกูลอุบลงการได้ช่วยเชื่อมโยงให้เห็นถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้คนในย่านนี้ ซึ่งเป็นประโยชน์ทั้งในแง่ของการศึกษาข้อมูลประวัติศาสตร์และเป็นช่องทางในการแสวงหาการสนับสนุนของผู้คนในชุมชนในการสร้างการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นได้ต่อไป

ปฏิบัติการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสำหรับงานพิพิธภัณฑน์

ผู้ศึกษาได้ตั้งประเด็นคำถามเกี่ยวกับบทบาทและความสัมพันธ์ของกลุ่มตระกูลในชุมชนย่านคลองบางจาก เพื่อใช้เป็นข้อมูลเพื่อหาแนวทางการเป็นไปได้ในการสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างพิพิธภัณฑน์ท้องถิ่นกับชุมชน โดยศึกษาวิจัยจากเอกสารขั้นต้นและขั้นรอง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นหนังสืออนุสรณ์ผู้วายชนม์ที่ได้จากผู้อาวุโสในชุมชนและห้องสมุดโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ ในขณะเดียวกันได้ดำเนินการศึกษาวิจัยภาคสนามจากการสำรวจพื้นที่รอบคลองบางจาก และกำหนดกลุ่มเป้าหมายสัมภาษณ์หลักคือ ผู้อาวุโสที่อยู่ในบริเวณคลองบางจากตอนปลายคลองและตอนกลางคลอง

การศึกษาเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจพื้นที่ โดยการเดินสำรวจ

ตามเส้นทางคลองบางจากและทำแผนที่ชุมชนขึ้น ผู้ศึกษาได้แบ่งเส้นทางออกเป็น 3 สาย ได้แก่ สายแรกเดินตามถนนเส้นในคลองบางจาก เดินเลาะจากวัดเปาโรหิตย์ข้ามไปตามคลองวัดทองบางจากเพื่อออกไปยังซอยจรูญสนิทวงศ์ 52 และเดินเลียบบเส้นทางริมคลองข้างวัดใหม่เทพนิมิต มุ่งหน้าไปยังปากคลอง ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดภคินีนาถ ส่วนสายที่สองเดินจากโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ตามถนนเส้นนอกไปตามถนนซอยจรูญสนิทวงศ์ 62 ไปทางทิศตะวันออกผ่านทางด้านหลังโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ ซึ่งเป็นบริเวณที่รถยนต์ไม่สามารถสัญจรผ่านได้และผ่านชุมชนวัดภคินีนาถก่อนจะไปสิ้นสุดที่วัดภคินีนาถ และสายที่สามเดินจากวัดเปาโรหิตย์โดยใช้เส้นทางถนนซอยจรูญสนิทวงศ์ 62 ไปทางทิศตะวันตก จากนั้นเดินเข้าซอยจรูญสนิทวงศ์ 62 แยก 5 ผ่านบ้านตระกูลต่าง ๆ เช่น พิงชำ สุวรรณประสิทธิ์ บุญบงการ ก่อนที่จะเดินข้ามสะพานเฉลิมพระเกียรติถวายพ่อหลวงพระชนมายุครบ 80 พรรษา ไปยังชุมชนวัดสิงห์และตลาดกรุงธน

จากการสำรวจทำให้ผู้ศึกษาเห็นภูมิสถานและภูมินามที่สำคัญต่าง ๆ โดยเฉพาะวัดที่ตั้งเป็นศูนย์กลางอยู่ในแต่ละชุมชน อันประกอบด้วยวัดสิงห์ วัดเปาโรหิตย์ วัดใหม่เทพนิมิต วัดทอง และวัดภคินีนาถ แต่ละวัดในย่านนี้แต่เดิมติดต่อสัมพันธ์กันด้วยคลองบางจากเป็นเส้นทางหลัก แม้ในเวลาต่อมาได้มีการตัดถนนเข้ามายังวัดแต่ละแห่ง แต่ก็ยังมีพื้นที่อีกเป็นจำนวนมากที่กลายเป็นที่ดินตาบอดรถยนต์เข้าไม่ถึง พื้นที่บางส่วนยังมีร่องรอยของสวนท้อร่องเดิมโดยเฉพาะบริเวณวัดใหม่เทพนิมิตและวัดทอง ที่สำคัญการสำรวจได้นำพาให้ผู้ศึกษาได้พบกับกลุ่มเป้าหมายสัมภาษณ์หลักคือ ผู้อาวุโสที่อยู่ในบริเวณคลองบางจากด้วย

การเก็บข้อมูลสัมภาษณ์หรือประวัติศาสตร์บอกเล่านั้น ผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดเป็นผู้อาวุโส โดยแบ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลที่รู้จักจากการแนะนำ 4 ท่าน ประกอบด้วย 1) นิวัฒน์ ทรัพย์ประดิษฐ์ 2) สุคนธรส ทรัพย์ประดิษฐ์ 3) นกุล พิงชำ

4) ลัดดาวัลย์ พึ่งขำ และอีกส่วนหนึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลที่รู้จักขณะลงพื้นที่สำรวจ 5 ท่าน ประกอบด้วย 1) สุรพล ทรัพย์ประดิษฐ์ 2) พงษ์วัฒน์ คงศีล 3) อธิยุทธ ปานเนตรแก้ว 4) สวัสดิ์ ฉัตรชัยรุ่งเรือง 5) เจษ นัยพินิจ ผู้ศึกษาได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์โดยตั้งคำถามเพื่อขอความรู้สึกลับกับการสนทนากับผู้ให้ข้อมูล โดยคำถามครอบคลุมประเด็นในเรื่องสภาพพื้นที่ของคลองบางจาก ชีวประวัติของผู้ให้ข้อมูล ประวัติตระกูล บรรพบุรุษ บุคคลสำคัญในชุมชน วิถีชีวิตและภูมิปัญญาชาวสวน ศิลปหัตถกรรม และเทศกาลงานประเพณี ผู้ให้ข้อมูลทุกท่านต่างมีความผูกพันกับพื้นที่ที่สืบเนื่องมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่หรือปู่ตายาย มีภาพถ่าย หนังสืออนุสรณ์ ของสะสมเป็นส่วนประกอบในการให้ข้อมูลด้วยความกระตือรือร้นและความภาคภูมิใจ บางครอบครัวเห็นว่ามีญาติพี่น้องของตนที่สามารถให้ข้อมูลเพิ่มเติมได้อีกก็ช่วยเหลือโดยสร้างกลุ่มไลน์เชิญญาติพี่น้องในตระกูลเข้าร่วมสนทนาด้วย ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาค้นคว้าต่อไปและเพิ่มเครือข่ายให้กับพิพิธภัณฑ์

จากข้อมูลสัมภาษณ์ช่วยให้ผู้ศึกษาได้ข้อมูลในเชิงลึก โดยทำให้ทราบว่าคลองบางจากเป็นคลองที่มีมาเก่าแก่กว่าคลองสายอื่นในย่านบางพลัดด้วยกัน ชื่อคลองบางจากที่ปรากฏในนิราศพระบาท ซึ่งถูกเรียกเป็นคลองขวางแสดงให้เห็นถึงลักษณะการวางตัวขวางแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นตรงเข้ามาเป็นคลองตัน บางจากจึงเป็นคลองที่โดดเด่นที่สุดในย่านบางพลัด คลองบางจากแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่วัดกนิษนาถ ไหลมาตามวัดเปาโรหิตย์ วัดใหม่เทพนิมิต วัดสิงห์บริเวณกลางคลอง และมาสุดอยู่ที่บ้านปลายคลองบางจาก ซึ่งเป็นที่สวนดั้งเดิม คลองบางจากเป็นคลองตัน ไม่ได้เชื่อมโยงไปคลองอื่น ๆ อย่างคลองบางยี่ขันหรือคลองบางบำหรุ พื้นที่สวนตรงบ้านปลายคลองเดิมครอบคลุมพื้นที่ปัจจุบันอันเป็นที่ตั้งของธนาคารกรุงไทย สาขาสี่แยกสะพานกรุงธน หมู่บ้านสมชายพัฒนา และธนาคารออมสิน สาขาบางพลัด จากปากคลองบางจากมาถึงบ้านปลายคลอง พายเรือไม่น้อยกว่าครึ่งชั่วโมง ด้วยระยะทาง 800 เมตร คลองมีหลายเลี้ยวคดไปมา ลำคลองกว้างประมาณ 6 เมตร ขนาดเรือประทุน

สองลำหลักกันได้ ถ้าน้ำลงหรือน้ำแห้งคลองตอนในยังมีลักษณะเป็นเนินขึ้นสูงขึ้นก็จะยิ่งพวยเรือออกไปยังปากคลองได้ยากลำบากต่อมาเมื่อมีการตัดถนนขึ้นพร้อมทั้งทำสะพานข้ามคลองบางจากทั้งบริเวณถนนจรูญสนิทวงศ์ วัดเปาโรหิตย์และวัดทอง สะพานข้ามคลองก็ต้องยกให้สูงเพื่อให้เรือบรรทุกตลอดไปมาได้ (นิวัฒน์ ทรัพย์ประดิษฐ์, 5 กรกฎาคม 2565: สัมภาษณ์)

นิวัฒน์ ทรัพย์ประดิษฐ์ อายุ 86 ปี ซึ่งเป็นผู้ที่มีอาวุโสสูงสุดในหมู่ผู้ให้ข้อมูล เล่าถึงคลองบางจากและวิถีชีวิตชาวสวนในย่านนี้ว่า ปลายคลองบางจากเป็นส่วนที่มีความสมบูรณ์ที่สุดของคลองทั้งสาย คนทำสวนไม่นิยมทำสวนในพื้นที่บริเวณปากคลองเนื่องจากต้องคำนึงถึงกระแสน้ำขึ้นน้ำลงของแม่น้ำเจ้าพระยา ดังนั้นหากคันดินไม่สูงพอ การทำสวนอาจจะไม่ได้ผลดีเท่าไร ปากคลองจึงไม่มีคนทำสวน กลางคลองถึงปลายคลองเริ่มเป็นที่เนินสูงขึ้นเมื่อพื้นที่ลึกเข้ามาจากปากคลองมีสภาพของพื้นดินที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ ในที่สุดจึงทำให้ปลายคลองตัน อย่างไรก็ตาม บริเวณปลายคลองเป็นพื้นที่ส่วนที่บรรพบุรุษเลือกแล้วว่าเหมาะแก่การทำสวนมากที่สุด ปลูกอะไรก็งอกงาม สวนกลางคลองก็สู้ปลายคลองไม่ได้ ปลายคลองมีสวนจำนวนมากปลูกทุเรียน กระท้อน ส้มโอ และสับปะรด ทั้งนี้ สวนในช่วง 70-80 ปีก่อนนิยมปลูกทุเรียนเป็นหลัก ทุเรียนเป็นพืชที่ต้องการการยกทรง ต้องปลูกบนร่อง ไม้ให้น้ำขัง ถ้าเกิดฝนตกน้ำสามารถไหลผ่านไปตามร่อง อีกประการหนึ่ง ไม้ไม่ต่าง ๆ ที่ทับถมกันเป็นชั้นเลน พอถึงฤดูแล้งก็ต้องลอกขึ้นมาไว้ที่โคนทุเรียน เรียกว่าลอกท้องร่อง ไม้ประดับของต้นทุเรียนคือต้นทองหลาง ถือเป็นไม้พุ่มเลี้ยงทุเรียนเพราะใบและรากต่างให้ไนโตรเจนเป็นปุ๋ยในตัวเอง กล่าวได้ว่า ดินที่เหมาะสมในการทำสวนทุเรียนอยู่ที่บางพลัด ในระยะแรกทุเรียนจึงปลูกอยู่แค่บางพลัด ยังไม่ได้ปลูกขึ้นไปถึงบางอ้อและนนทบุรี บางพลัดเปรียบเสมือนเป็นแหล่งสะสมแร่ธาตุของน้ำที่ไหลลงมาจากทางเหนือ พัดดินหินทรายมารวมไว้ ดินตรงนี้จึงเหมาะที่จะใช้ปลูกทุเรียนอย่างยิ่ง ผลไม้จากสวนจะถูกนำลงเรือไปขายที่ปากคลองเตเวร์ ซึ่งเป็นตลาดประจำของเจ้าของสวนปลายคลองบางจาก ภายหลัง

เมื่อมีการตัดถนนเพิ่มขึ้นก็ทำให้ระบบนิเวศที่เหมาะสมแก่การทำสวนในบริเวณนี้ถูกทำลายไปอย่างน่าเสียดาย (นิวัฒน์ ทรัพย์ประดิษฐ์, 5 กรกฎาคม 2565: สัมภาษณ์)

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของผู้คนในย่านเกิดขึ้นในช่วงสงครามมหาเอเชียบูรพา ชาวบ้านแถวนี้มีการหลบภัยจากเครื่องบินทิ้งระเบิดโดยขุดหลุมหลบภัยกันเองไว้เป็นอุโมงค์ เมื่อได้ยินเสียงหวอเตือนภัยจากสถานีบางกอกน้อย สักพักก็จะได้ยินเสียงเครื่องบินทิ้งระเบิดบินมาทิ้งระเบิดที่สะพานพระรามหกเป็นประจำ เมื่อได้ยินเสียงเครื่องบินมาทุกครั้ง ชาวบ้านในย่านปลายคลองนี้จะมาหลบกันแถวหลังต้นหว้าใหญ่ บางครั้งมีทิ้งระเบิดพลาดมาลงที่บ้านชาวบ้านในละแวกนี้ด้วยจนเป็นหลุมขนาดใหญ่ บริเวณสะพานคลองบางจากบนถนนจรูญสนิทวงศ์ มีการนำท่อปูนมาเรียงไว้บนถนนเพื่อตัดทางลำเลียงของกองทัพญี่ปุ่นที่จะใช้มุ่งไปยังสะพานพระรามหก อย่างไรก็ตามในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองมีคนอพยพหนีสงครามหนีระเบิดกันมาจากฝั่งพระนครเข้ามาในพื้นที่สวนเข้ามาอาศัยญาติพี่น้องในแถบนี้กันมาก จากชุมชนที่คนน้อยบ้านน้อยกลายมาเป็นชุมชนเริ่มขยายตัวมากขึ้นพร้อมไปกับการพัฒนาเส้นทางเดินเข้าออกชุมชนด้วยวัสดุคอนกรีตในเวลาต่อมา (นิวัฒน์ ทรัพย์ประดิษฐ์, 5 กรกฎาคม 2565: สัมภาษณ์)

ในการศึกษาเกี่ยวกับตระกูลสำคัญในย่านคลองบางจากนั้น มีทั้งตระกูลที่ผู้ศึกษาสืบค้นได้ถึงถิ่นฐานบรรพบุรุษดั้งเดิมก่อนอพยพมายังย่านนี้ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6 อันได้แก่ ตระกูลนาครทรรพและนัยพินิจที่มาจากย่านบางลำพู (เจษ นัยพินิจ, 28 ธันวาคม 2565: สัมภาษณ์) ตระกูลบุญบังการที่มาจากปลายคลองสามเสน ตระกูลฤทธิมัตที่มาจากแถบปากคลองบางกอกใหญ่ และตระกูลคงศีลที่มาจากสมุทรสาคร ต่อมาหลังจาก พ.ศ.2478 ก็มีกลุ่มตระกูลสมิตตินันท์ ย้ายจากย่านวัดระฆังโฆสิตารามมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณปากคลองบางจากฝั่งใต้ ซึ่งตรงข้ามกับฝั่งของวัดที่ตั้งอยู่บริเวณปากคลองบางจากฝั่งเหนือ (พระธรรมถาวร, 2543: 41)

ในขณะเดียวกันก็มีตระกูลดั้งเดิมอีกหลายตระกูลที่ยังไม่สามารถสืบค้นย้อนไประบุถึงที่มาของบรรพบุรุษจากถิ่นอื่นได้ และบางตระกูลก็ได้อ้างถึงการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในย่านคลองบางจากตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังเช่นบันทึกของสัวส์ดี อธิสุข ที่ได้ระบุถึงปู่ทวดนิรนามต้นตระกูลอธิสุขที่ตั้งบ้านเรือนอยู่แถวคลองบางจากตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 (บุญทรง อธิสุข, ม.ป.ป.: อัดสำเนา) นอกจากนี้ ยังมีตระกูลของฝ่ายเขตที่แต่งเข้ามา เช่น พันธุหงส์ พึ่งขำ และสุวรรณประสิทธิ์

จากการสัมภาษณ์พบว่า ผู้คนในย่านคลองบางจากส่วนใหญ่เดิมเป็นชาวสวนแทบทุกครอบครัว ทั้งครอบครัวตระกูลบุญงบการ อธิสุข ทรัพย์ประดิษฐ์ กาญจนบุญชูร โยพิมล สหาวุฒิ ปราโมทกะ รื่นเริงใจ รัตนะชื่น โพธิ์ประสิทธิ์ คงศีล และนัยพินิจ เป็นต้น โดยสวนผลไม้ที่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจท้องถิ่นนี้คือสวนทุเรียน ในขณะเดียวกัน ก็มีกลุ่มขุนนางในรัชกาลที่ 6 ที่มีบทบาทสำคัญในท้องถิ่นด้วย อันได้แก่ ขุนชัพภกิจวิจารณ์ (บุญเกิด คงศีล, พ.ศ. 2433-2520) ขุนปริมาณเขตวิถิ (บุญรอด ฤทธิมัต, พ.ศ. 2438-2518) ขุนศรีสมบุรณ์ (พิน ศรีสมนบุญ, พ.ศ. 2438-2518) และขุนปลั่งประมวณภูมิ (ปลั่ง วิจิตรานุช, 2443-2494) เป็นที่น่าสังเกตว่ากลุ่มขุนนางนี้มีชื่อที่เรียงพ้องกันอย่างสละสลวย และบางท่านยังมีบทบาทสำคัญในการบุกเบิกพัฒนาอสังหาริมทรัพย์รอบบริเวณถนนจรัญสนิทวงศ์และพื้นที่ใกล้เคียง นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มขุนนางตระกูลนาครทรรพบริเวณปากคลองบางจากอันได้แก่ พระยาอดุลยเดชสยามศวรรรักษ์ดี พิริยพาหะ (อ้อย นาครทรรพ, พ.ศ. 2414-2484) และหลวงธรรณัยพินิจ (นพ นัยพินิจ, พ.ศ. 2439-2524) รวมถึงปราชญ์คนสำคัญผู้เชี่ยวชาญวิชาภาษาบาลีอย่างนาวาอากาศเอกแยม ประพัฒน์ทอง (พ.ศ. 2452-2528) หรือ “มหาแยม” ซึ่งเป็นคนปากคลองบางจากที่ได้รับความเคารพนับถือในชุมชน (ดุขฎี ประพัฒน์ทอง, 2553: 31-37)

แม้เรื่องราวประวัติตระกูลส่วนใหญ่อาศัยการบอกเล่า แต่หลายตระกูลในย่านคลองบางจากนิยมจัดพิมพ์หนังสืออนุสรณ์ผู้วายชนม์ด้วย

โดยผู้ศึกษาได้รับความช่วยเหลือจากนิวัฒน์ ทรัพย์ประดิษฐ์และห้องสมุดโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์เปิดโอกาสให้ศึกษาค้นคว้าแหล่งข้อมูลดังกล่าวจำนวน 17 เล่ม¹ ทำให้พบว่าตระกูลต่าง ๆ แต่ละกลุ่มในคลองบางจากนั้นต่างมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างแนบแน่น โดยมีความสัมพันธ์ทางครอบครัวและเครือญาติทั้งจากทางสายโลหิต การแต่งงาน และมีความสัมพันธ์ร่วมกันในด้านอื่น ๆ ภายในชุมชน เช่น การเป็นนักเรียนและศิษย์เก่าโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์หรือโรงเรียนวัดราชาธิวาส การมีศาสนสถานประกอบพิธีในเทศกาลงานประเพณีร่วมกันอย่างวัดเปาโรหิตย์และวัดภคินีนาถวรวิหาร และการดำเนินวิถีชีวิตชาวสวนในคลองสายเดียวกัน

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามแสดงให้เห็นถึงประเด็นสำคัญที่ช่วยให้เข้าใจถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของผู้คนในย่านคลองบางจากทั้งเรื่องภูมิปัญญาวัฒนธรรมการทำสวนทอรอง และบทบาทของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนทั้งกลุ่มขุนนาง กลุ่มชาวสวน กลุ่มช่างฝีมือ และกลุ่มคนจีน อัตลักษณ์สำคัญหนึ่งของผู้คนย่านคลองบางจากที่น่าสนใจคือ ความเป็นข้าราชการชาวสวน ซึ่งสอดคล้องกับข้อเขียนของพระธรรมถาวรที่ระบุว่า ชาวบ้านบางจากดั้งเดิมเป็นชาวสวนแทบทั้งนั้น แม้เป็นข้าราชการก็เป็นข้าราชการชาวสวน คือเมื่อกลับจากทำงานแล้วก็ต้องมารดน้ำต้นไม้ ขึ้นหมาก ขึ้นมะพร้าว เป็นต้น นอกจากนี้ จากการเก็บข้อมูลภาคสนามยังทำให้เห็นว่าชุมชนแถบคลองบางจากมีผู้อาวุโสที่มีความรู้และเรื่องเล่าอยู่จำนวนหนึ่งที่มีความกระตือรือร้นในการให้ข้อมูลและความร่วมมือต่าง ๆ บางท่านพอทราบว่าผู้ศึกษามาจากพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด ก็ยินดีนำหนังสืออนุสรณ์ผู้วายชนม์ของบุคคลต่าง ๆ ในท้องถิ่นมามอบให้ใช้ประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าจำนวนหลายเล่ม และบางท่านก็อาสาพาผู้ศึกษาออกสำรวจในชุมชนด้วยตนเอง ด้วยลักษณะความร่วมมือดังกล่าวที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนี้ ทำให้เห็นแนวโน้มว่าการมุ่งทำงานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยอาสาสมัคร พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นร่วมกันชุมชนก็น่าจะเป็นการสร้างพื้นฐานความร่วมมือที่ดี

ระหว่างกันได้และเป็นช่องทางหนึ่งที่จะนำไปสู่กิจกรรมการมีส่วนร่วมอื่นๆต่อไป

แนวทางสร้างการมีส่วนร่วมกับชุมชน

วิธีการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนับเป็นเครื่องมือหนึ่งที่จะนำมาใช้สนับสนุนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมและการพัฒนาท้องถิ่น การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นย่านคลองบางจากร่วมกันระหว่างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด กับผู้คนในชุมชนย่านคลองบางจากนับเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมระหว่างกันไปด้วยธรรมชาติ คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วยการเล่าเรื่องให้ข้อมูลกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ในขณะที่ฝ่ายพิพิธภัณฑ์เองก็พยายามที่จะเป็นฝ่ายเดินเข้าหาและให้ความใกล้ชิดกับชุมชน ผลจากการศึกษาเรื่องราวของตระกูลต่างๆ ภายในย่านคลองบางจากจากหนังสือ “เขียนตระกูล” นั้น ผู้ศึกษาเห็นว่าอัตลักษณ์ความเป็นข้าราชการชาวสวนของผู้คนในย่านคลองบางจาก ทั้งจากตัวอย่างของจางวางสินและขุนนางท่านอื่น ๆ เป็นประเด็นเริ่มต้นสำคัญที่สามารถนำมาใช้พัฒนาเป็นข้อมูลที่ช่วยสื่อสารเรื่องราวของชุมชนย่านคลองบางจากและพื้นที่โดยรอบได้ในมิติของท้องถิ่นที่ชัดเจนและลุ่มลึกมากยิ่งขึ้นให้กับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด ไม่ว่าจะเป็นด้วยรูปแบบการจัดแสดงนิทรรศการ การทำเส้นทางเรียนรู้ภายในย่าน การจัดเวทีเสวนา การเวิร์คช็อปเกี่ยวกับมรดกภูมิปัญญาของสวน รวมถึงการจัดกิจกรรมส่วนหนึ่งในเทศกาลประจำปีของศาลเจ้าวัดเปาโรหิตย์ในช่วงฤดูหนาว และออกไปจัดกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับตระกูลภายในย่าน เช่น ตลาดกรุงธนของตระกูลอิศสุข

ทั้งนี้ ด้วยเนื้อหาสาระของการศึกษาและนำเสนอเรื่องราวตระกูลต่างๆ ภายในย่าน จะช่วยชักนำให้ลูกหลานในตระกูลต่าง ๆ และผู้คนในย่านเข้ามาสู่กระบวนการทำงานร่วมกันกับพิพิธภัณฑ์ได้ง่ายและใกล้ชิดขึ้น พิพิธภัณฑ์เองก็ต้องมีบุคลากรที่จะกำหนดและดำเนินกระบวนการทำงาน

กับกลุ่มต่าง ๆ ให้ต่อเนื่อง ส่งเสริมผู้รู้หรือปราชญ์ชุมชน เชื่อมโยงกิจกรรมร่วมกับสถานศึกษาทั้งในระดับพื้นฐานและอุดมศึกษา ที่สำคัญกรุงเทพมหานครและสำนักงานเขตบางพลัดต้องส่งเสริมงานพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นอย่างจริงจัง โดยสนับสนุนการกระจายอำนาจให้ภาคประชาชนในท้องถิ่นเข้าร่วมเป็นคณะทำงานบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นตามเจตนารมณ์เบื้องต้นของกรุงเทพมหานคร ด้วยแนวทางดังกล่าวนี้ผู้ศึกษาเชื่อว่าจะช่วยเปิดโอกาสให้ชุมชนรอบ ๆ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น โดยเฉพาะกลุ่มตระกูลต่าง ๆ ได้เข้ามา “เขียนพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” ให้เข้มแข็งและยั่งยืนได้ด้วยพลังของท้องถิ่น

เชิงอรรถ

- ¹ บทหนังสืออนุสรณ์ผู้วายชนม์ของคนในย่านคลองบางจากจำนวน 17 เล่ม ได้แก่
 1. พุทธวิธีครองใจคน พิมพ์อุทิศในการฌาปนกิจศพ คุณพ่อเย็น ทรัพย์ประดิษฐ์ (พ.ศ. 2445-2498) ณ เมรุวัดเปาโรหิตย์ วันที่ 16 ธันวาคม 2499
 2. สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเพลิงศพ นางกลีบ เปาโรหิตย์ (พ.ศ. 2424-2515) ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ 29 มีนาคม 2516
 3. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ขุนศรีสมบุรณ์ (พิณ ศรีสมบุญ, พ.ศ. 2438-2518) ณ ฌาปนสถานวัดมกุฏกษัตริยาราม อังคารที่ 17 มิถุนายน 2518
 4. วิธีประกอบอาหารมังสวิรัต โดย พระยาภะรตราษสุพิธา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ รองอำมาตย์โท ขุนปริมาณเขตวิถิ (บุญรอด ฤทธิมัต, พ.ศ. 2434-2523) ณ เมรุวัดตรีทศเทพ วันเสาร์ที่ 21 มีนาคม 2524
 5. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายทองเอบ โยพิล ต.ม. (พ.ศ. 2463-2537) เมรุวัดภคินีนาถวรวิหาร วันเสาร์ที่ 29 ตุลาคม 2537
 6. งานพระราชทานเพลิงศพ แม่ชีอาบ ทรัพย์ประดิษฐ์ (พ.ศ. 2451-2537) เป็นกรณีพิเศษ ณ ฌาปนสถานวัดรวกบางบำหรุ วันที่ 6 พฤษภาคม 2538
 7. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาวาอากาศเอกสุรทิน เปาโรหิตย์ (พ.ศ. 2498-2538) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่ 28 กันยายน 2538

8. อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเกษม สุวรรณประสิทธิ์ ปม., ทช. (พ.ศ. 2475-2552) ณ เมรุหลวง หน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่ 21 มีนาคม 2539
9. อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ (เป็นกรณีพิเศษ) นางลำไย บางยี่ขัน (พ.ศ. 2452-2542) ณ เมรุวัดภคินีนาถวรวิหาร วันเสาร์ที่ 22 มกราคม 2543
10. อมตธรรมานุสรณ์ ที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่วงศ์ ทรัพย์ประดิษฐ์ (พ.ศ. 2448-2545) ณ ฌาปนสถานวัดภคินีนาถวรวิหาร วันเสาร์ที่ 6 กรกฎาคม 2545
11. อนุสรณ์การพระราชทานเพลิงศพ นางปุย วิธิสอน (พ.ศ. 2473-2546) ณ เมรุวัดภคินีนาถวรวิหาร วันอาทิตย์ที่ 6 กรกฎาคม 2546
12. (อายุ 88 ปี) วันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2547
13. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณพ่อกลม สุขสำราญ (พ.ศ. 2468-2545) ณ ฌาปนสถานกองทัพอากาศ วัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร วันที่ 31 มีนาคม 2547
14. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายฉิม ขอบธรรม ต.ม. (พ.ศ. 2475-2548) อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดกาญจนบุรี ณ เมรุวัดภคินีนาถ วันพฤหัสบดีที่ 15 ธันวาคม 2548
15. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษ นางมัลลย์ สุนทรชาติ (พ.ศ. 2482-2552) ณ เมรุวัดภคินีนาถวรวิหาร วันอาทิตย์ที่ 27 กันยายน 2552
16. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษ นางนงเยาว์ กิจพันธ์ (พ.ศ. 2475-2552) ณ วัดวิมุตยาราม วันอาทิตย์ที่ 29 พฤศจิกายน 2552
17. ที่ระลึกพิธีพระราชทานเพลิงศพ นายสุรพันธ์ บุญบงการ (พ.ศ. 2481-2551) ณ วัดภคินีนาถวรวิหาร วันที่ 10 เมษายน 2553

บรรณานุกรม

- กขพรรณ ปิ่นบุบผา. “การบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ภายใต้แนวคิด แหล่งเรียนรู้ ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และวัฒนธรรม.” รายงานการค้นคว้าอิสระหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง [PDF files], เข้าถึงเมื่อ 10 มิถุนายน 2565, เข้าถึงได้จาก http://www3.ru.ac.th/mpa-abstract/files/2560_1561117703_6014830060.pdf (2560).
- ใจรักรักษ์ พันธุ์หงส์. (2557). *เขียนตระกูล บุญบงการ-ดาระสวัสดิ์ จางวางสิน-นางเซย บุญบงการ*. ม.ป.ท.: กองทุนเกษม-ศิริมา สุวรรณประสิทธิ์.
- ชนิดา ชิตบัณฑิตย์. (2543). การท่องเที่ยวไทย : อุตสาหกรรมขาย ‘สังคมอุดมคติ’ ในโลกทุนนิยม,” *วารสารธรรมศาสตร์*, 20 (3), 2543.
- คุชฎี ประพัฒน์ทอง. (2553). *ร้อยปีชาตกาล อาจารย์แยม ประพัฒน์ทอง*. กรุงเทพฯ: คณะบุตริดา-หลาน ตระกูลประพัฒน์ทอง.
- นวลศิริ เปาโรหิตย์. (2560). *เจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์)*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิท่านน้อยเปาโรหิตย์ และเจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์).
- บุญช่วย โกษะ และคณะ. (2553). *พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร*. กรุงเทพฯ: สำนักวัฒนธรรม กีฬา และการท่องเที่ยว กรุงเทพมหานคร.
- บุญทรง อธิสุข. (ม.ป.ป.). *บรรพบุรุษและญาติพี่น้องของสายสกุลอธิสุข*. ม.ป.ท., ม.ป.พ. (อัสสำเนา)
- ปณิดา สระวาสี และ ชิวสิทธิ์ บุญยเกียรติ. (2557). *คนทำพิพิธภัณฑ์*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ปณิดา สระวาสี. (2561). *พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด*. สืบค้นเมื่อ 27 พฤษภาคม 2565, จากเว็บไซต์: <https://db.sac.or.th/museum/museum-detail/1490>.
- พรชัย นาคสีทอง และคณะ. (2563). *ประวัติศาสตร์ครอบครัวและระบบเครือญาติกับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบ*

สงขลา (รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์). สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.

พระธรรมถาวร. (2543). คำไว้อาลัยของวัดภคินีนาถวรวิหารแก่คุณรังสิต พันธุ์สุด. ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายรังสิต พันธุ์สุด. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

มนัญญา นวลศรี. (2554). แนวทางในการจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครให้เป็แหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ยังยุพลักษณ์ เกษมสันต์, ม.ร.ว. (2562). แพเจ้าจอม เจ้าจอมมารดาคนแรกของรัชกาลที่ 4. นนทบุรี: ธรรมสาร.

โรงเรียนวัดเปาโรหิตย์, (2565). ประวัติโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์. สืบค้นจากเว็บไซต์โรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ <http://school.bangkok.go.th/paorohit/history.html>

วศิน ปัญญาอุตรตระกูล. (2562). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: วิธีการศึกษาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม. พิษณุโลก: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.

ศิริพร ศรีสินธุ์ไร (บก.). (2551). พิพิธภัณฑ์บ้านทีก : ทบทวนบทเรียนจากการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

สด แดงเอียด. (2561). *ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และวัดภคินีนาถวรวิหาร*. กรุงเทพฯ: อารักษ์อักษ ษรากรูป.

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2562). *หนังสือที่ระลึกในพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทานประจำปี 2562*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.

สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (2551). บ้านไหล่หินกับ การสืบค้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. ใน ศิริพร ศรีสินธุ์ไร (บก.). *พิพิธภัณฑ์ภาคสนาม ประสบการณ์จากคนลงทำ*, (น.118-158). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

อลงกรณ์ จุฑาเกตุ. (2556). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต: พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษาด้านชีวิตและการพัฒนามนุษย์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สัมภาษณ์

เจษ นัยพินิจ. สัมภาษณ์, 28 ธันวาคม 2565.

นิวัฒน์ ทรัพย์ประดิษฐ์. สัมภาษณ์, 5 กรกฎาคม 2565.

พิมพ์ ศิริศักดิ์, อดีตหัวหน้าฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตบางพลัด. สัมภาษณ์, 19 กันยายน 2565.

ระพีพัฒน์ เกษโกศล, เลขานุการคณะกรรมการการท่องเที่ยว สภาผู้แทนราษฎร. สัมภาษณ์, 12 กันยายน 2565.

สวัสดิ์ ฉัตรชัยรุ่งเรือง, ผู้จัดการศาลเจ้าวัดเปาโรหิตย์. สัมภาษณ์, 19 กรกฎาคม 2565.

